

Mina Kujović

PRILOG HISTORIJI KNJIGE U BOSNI I HERCEGOVINI

Nakon zaposjedanja bosanskohercegovačkog područja u drugoj polovini 15. stoljeća pa sve do danas, ovdje je uvijek bilo knjiga i raznih rukopisa (manuskripta) pisanih na orjentalnim jezicima arapskim, staroosmanskim ili nekim drugim orjentalnim pismom. Osmanlije su tokom svoje uprave u našoj zemlji nastojali da širenjem pismenosti na orjentalnim jezicima učvrste svoju vlast i prošire islamsku vjeru.

Pisana riječ u Bosni i Hercegovini tokom 4-stoljetne osmanske uprave prevashodno je bila u službi širenja islama pa je zbog toga knjiga cijenjena i čuvana kao najveća dragocijenost. Knjige su se čuvale u Gazi Husrev begovoj biblioteci u Sarajevu,¹ medresama (u Bosni i Hercegovini ih je bilo preko 100 i svaka je imala biblioteku sa skromnim knjižnim fondom), tekijama i džamijama. Nije bilo organizirane prodaje knjiga jer su prve knjižare otvorene tek u vrijeme austrougarske uprave (1878-1918.), pa su knjige kupovane i prodavane kao i svaka druga skupa roba. U Bosnu su štampane knjige iz orjentalnih zemalja pristizale u malom broju primjeraka, uglavnom kupovinom bogatijih pojedinaca ili putem poklona našim ljudima prilikom njihovih putovanja. U samoj Bosni, a naročito u Sarajevu, u tekijama i medresama, za potrebe vjerske nastave, knjige su umnožavane prepisivanjem, a zatim kod knjigovezaca uvezivane. Bogatije familije imale su skromne biblioteke a svaka muslimanska kuća imala je bar Kur'an ili sufaru.²

Kako su u knjigama i onim štampanim i onim pisanim najčešće bili islamski sadržaji i kako je bila skupa i rijetka roba u našim krajevima je uvijek postojalo veliko poštovanje prema pisanoj riječi na orjentalnim jezicima pisanim arapskim pismom. Knjige us se redovno popisivale i dobro čuvale kako u bibliotekama tako i kod familija i pojedinaca.

¹ Bila je to prva biblioteka u BiH dostupna širem krugu čitalaca (utemeljio Gazi Husrev-beg, 1573.)

² Hadžiosmanović, Lamija: *Biblioteke u BiH 1878 -1918*, Sarajevo, 1980.

Zbog svega navedenog, sarjevski muftija i reis-ul-ullema Mustafa Hilmi ef. Omerović³ bio je iznenađen, skoro uvrijeđen, kad je iz Carigrada dobio fetvu⁴ šeih-ul-islama koju je 16. IX 1884. (16. zulkade 1301.) potpisao Ahmed Esad, b. Mehmed Seid.⁵ U fetvi, šeih-ul-islam obavještava sarajevskog muftiju, Ejub-eff Omerovića da se u Bosni i drugim ‘okupiranim provincijama’ nalazi dosta knjiga i manuskripta na orijentalnim jezicima koje su rasute po raznim mjestima a da o njima niko ne vodi računa. Muftiji se izričito naređuje da se sve ‘tamo nalazeće knjige’ (misli na bosanskohercegovačko područje) trebaju prikupiti u nadležne džamije, popisati i konzervirati.⁶

Muftija je prepis fetve uz popratno obrazloženje proslijedio šefu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu fon Appelu.⁷ U popratnom dopisu je objasnio da je tačno da u Bosni ima dosta knjiga i drugih rukopisa na orijentalnim jezicima ali da se o svakoj pojedinoj knjizi zna gdje se nalazi i kako se čuva. U pomenutoj fetvi šeih-ul-islama naročito se ističe kako su zbog nebrige njihovih vlasnika knjige izložene propadanju. U vezi sa ovom primjedbom muftija Omerović je obavijestio šefa Zemaljske vlade da mu zabrinutost šeih-ul-islama djeluje suvišna jer se o knjigama u Bosni i Hercegovini uvijek vodila posebna briga kroz različite islamske institucije kao što su: Ulema medžlis, Vakufska komisija i džamijski odbori. U svim

3 U periodu od 1882 do 1909 reis-ul-ulema ujedno je bio i sarajevski muftija. Mustafa Hilmi-ef. Omerović postavljen je za reisa 15.12. 1882.

4 Fetva je pismeno pravno mišljenje i bila je obavezujuća za sve dužnosnike Osmanskog carstva,

5 ABH, ZMF, preziodijalni spisi, 862/1884.

6 U arhivskoj i bibliotečkoj struci pod pojmom konzervacija podrazumijevaju se mjere koje treba poduzeti da bi se dokumenti i knjige zaštitili i sačuvali od propadanja, Da bi se to postiglo potrebno je poznavati osnovne osobine materijala koji ulaze u sastav raznih vrsta papira te vabjske i unutrašnje faktore koji utječu na prpopadanje knjiga i dokumenata. Danas arhivska i bibliotečka praksa poznaje i primjenjuje čitav niz mjera kako bi zaštitila papir od raznih vrsta oštećenja (vlaga, svjetlost, glodari, insekti i dr.) i mnoge načine da se već oštećeni papir izliječi.

Nismo uspjeli da iz dostupnih izvora saznamo šta se podrazumijevalo pod konzervacijom knjiga 1884. godine, niti na koji je način konzervacija provedena.

7 Fon Appel - poglavar /šef Zemaljske vlade za BiH od 26. 8. 1882.- 11. 12. 1903.

tim institucijama uvijek se velika pažnja posvećivala raznim vjerskim interesima i drugim sadržajima među kojima su i prepisivanje i čuvanje knjiga.

U vezi sa konzervacijom knjiga i drugih rukopisa na orijentalnim jezicima tokom 1884. godine vođena je obimna prepiska između ministra finansija Zajedničkog ministarstva finansija u Beču, Benjamina Kalaja,⁸ šefa zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarjevu, fon Appela, austrougarskog konzula u Carigradu gospodina Salica i sarajevskog muftije i reis-ul-uleme Omerovića.

Austro-Ugarska monarhija je 1878. godine okupirala Bosnu i Hercegovinu sa ambicijom da je prvo potčini a zatim pripoji svome Carstvu. Na taj način Bosna i Hercegovina se formalno-pravno nalazila u okrilju jedne orijentalno-islamske carevine - Osmanskog carstva, a de fakto, pod vlašću druge evropske, hrišćanske Austro-Ugarske carevine. Prepiska u vezi sa knjigama i rukopisima koje su se nalazile 'nezaštićene u okupranim područjima trajala je tokom cijele 1884. godine.

Podaci o prepisci u vezi sa zaštitom, prikupljanjem i konzervacijom knjiga i rukopisa na orijentalnim jezicima koje se nalaze u Bosni i Hercegovini sačuvani su u arhivskom fondu nastalom djelovanjem Zajedničkog ministarstva finansija u Beču (1878.-1918.) za 1884. godinu, adadktirani pod odrednicom 'Konzervacija muhamedanskih knjiga i manuskripta.' Među spisima koji se odnose na 'konzervaciju muhamedanskih manuskripta i knjiga' nalazi se i dopis koji je 21. 7. 1884. godine u Beč, ministru Benjaminu Kalaju uputio tadašnji austrougarski konzul u Carigradu, gospodin Salica.⁹ U dopisu gospodin Salica obaviještava Zajedničko ministarstvo finansija da je od Porte u Carigradu (Konstantinopolju) dobio upozorenje da u Bosni i 'drugim okupiranim provincijama' ima dosta knjiga i starih rukopisa koje su izložene propadanju zbog nebrige njihovih vlasnika, Porta zahtijeva da austrougarska Vlada u Bosni 'ovu stvar izvidi te da što hitnije dobije izvještaj o tome šta je Vlada poduzela u vezi sa spašavanjem knjiga i rukopisa.' Konzul Salica na kraju dopisa od Zajedničkog

⁸ Benjamin Kalaj bio je ministar ZMF u Beču. Nakon okupacije od strane Austro-Ugarske monarhije, 1878. godine, uprava nad Bosnom i Hercegovinom dodijeljena je Zajedničkom ministarstvu finansija- Odjeljenju za BiH Zermaljska vlada u Sarajevu bila je izvršna vlast ZMF, a poglavar ZV za BiH podređen ZMF.

⁹ ABH, ZMF, preez. 665/1184

ministarstva traži upute u vezi sa zahtjevom Porte. On pita ministra Kalaja šta će odgovoriti Porti i kako da se ‘ponaša’ u vezi sa ovim zahtjevom. Napominje da su i italijanski i engleski konzuli u Carigradu dobili isto upozorenje za italijansku i englesku vladu, i već odgovorili. Engleski konzul je u ime svoje vlade odgovorio da su na Kipru, gdje Englezi uprevljaju, prikupljene i popisane sve knjige na orijentalnim jezicima. Konzul Salica napominje da nije uspio saznati kakav je odgovor Porti uputilo italijanski konzul.

Ministar Benjamin Kalaj je već 26. 7. 1884. godine¹⁰ u vezi sa ovim dopisom konzula Salice uputio dva dopisa: prvi je poslao Ministarstvu vanjskih poslova u Beču a drugi, šefu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarjevu fon Appelu. Ministarstvo vanjskih poslova je dobilo upute o tome, kakav odgovor konzul Salica treba da uputi Porti u Carigradu. Porti je trebalo odgovoriti da su predstavnici ‘učene uleme’ u Sarjevu nezadovoljni primjedbama u vezi sa njihovom slabom brigom za ‘tamo nalazeće muhamedanske knjige i manuskripte.’

Šef Zemaljske vlade u Sarjevu fon Appel je dobio zadatak da u vezi sa saznanjem o postojanju ‘nezaštićenih muhamedanskih knjiga i manuskripta’ oformi jedan fond Vlade za zaštitu tamo ‘nalazećih’ starih knjiga i rukopisa. Zemaljska vlada je trebala da naredi ullemi u Bosni i Hercegovini da iz sredstava ovog fonda sve oštećene ‘muhamedanske’ knjige konzerviraju kako bi bile zaštićene od daljeg propadanja. Isto tako, naređeno je Zemaljskoj vladi da prikupi detaljne informacije o broju i vrsti knjiga koje treba konzervirati.¹¹

Poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, fon Appel odgovorio je Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč 14. 8. 1884. godine.¹² Na omoti spisa istaknut je kratak sadržaj: ‘Predmet se odnosi na befel Porte u vezi sa konzervacijom muhamedanskih knjiga i manuskripta.’ U odgovoru ministru Kalaju, šef Zemaljske vlade je pisao da je u vezi sa problemom konzerviranja ‘nalazećih muhamedanskih knjiga i rukopisa’ proveo detaljnu istragu kod ‘ovdašnjih duhovnih funkcionera.’ Od reisa za Bosnu i Hercegovinu, odnosno sarajevskog muftije Hilmi ef. Omerovića dobio je prepis fetve od šeih-il-islama u Carigradu. U prilogu dopisa je i prepis pomnenuete fetva

¹⁰ ABH, n. izv.

¹¹ Iz dostupnih izvora nismo saznali da li je ovo i urađeno.

¹² ABH, ZMF, prez. 724/1884

prevedene na njemački jezik. Fon Appel obavještava u istom dopisu ministra Kalaja da je naredio sarajevskom muftiji da o svom trošku novoformiranog fonda sabere sve 'tamo nalazeće knjige' te da ih uredno popiše i konzervira. Isto tako, muftijstvu je naredeno da sve vjerske dužnosnike uputi da saberu, popišu i uredno čuvaju knjige koje se nalaze na području u njihovoj nadležnosti.

Iz nama dostupnih historijskih izvora nije se moglo saznati kako su poslovi u vezi sa konzervacijom starih knjiga i rukopisa na orijentalnim jezicima završene niti na koji su način i kojim tehnikom knjige konzervirane.

Contributions for history in Bosnia and Herzegovina

In the territory of Bosnia and Herzegovina there always were books and different manuscripts which were preserved because they were precious and expensive.

During the Ottoman rule in our region, in the Muslim houses, and in the other Muslim religious institutions books written in oriental languages using Arabic alphabet (printed as well as copied ones) were appreciated. They were of special value especially because of their religious- Islamic content.

When in 1884 shaikh al-Islam from Istanbul warned mufti of Sarajevo and rais al-ulama effendi Mustafa Omerovic and National government of Bosnia and Herzegovina that, there are many old books and manuscripts in oriental languages which were due to negligence exposed to ruin (decay). This warning was followed by different reactions.

Mufti Omerović was surprised with this warning, because according to his knowledge in Bosnia there were books but they were properly recorded and well kept.

National government for Bosnia and Herzegovina under orders from Vienna decided to establish a fund for protection and preservation of old books in Bosnia and Herzegovina. It was ordered that all books be collected, orderly registered and recorded so as to be preserved.

From the accessible written sources it was not possible to learn whether it was done and which method was used for preservation of the books.

Wiederholung ad Zahl 1275 per. der Prinz. 26. 75 1884

ad 820

P. B. N. 8841

Bureau des Scheik. ul. - Gelam

No 108 / 0. 75

Fetwa

Oben dem Musli von Posenen

Schweidiger Herr,

Antwärtlich der Brief den Berliner Anwalt zu
Herrn Anwalt in der Verwaltung
nachdem Gegenstand, zu dem das Gesetz
und Posenen ist die ungenügende
nicht gelassen werden, dass die
Abfertigung ungenügend -
und Posenen, sowie die, die, nach
einmal übergeben, was dies
wäre, in den einzelnen Fällen
sicher und genau werden.
Wieder das Kapitel dieses
ist das für sich nicht bekannt
es würde mir in Erfahrung
dass auf Posenen die ungenügend
zu ungenügend durch
werden und zu erklären

Kaff. vñf in Boenien sind fannu de,
pendenzen zu Gemäspil des Jufu Kai,
serlichen dafufla die unjann danihan
Linfu von. Qfardan mit Oulogang
kavafol blieben mögen.

Am 16. Rilkade 1301
25. August 1300

Juz.

Ahmed Essad, ben
Mehmed Said H. —

Präsidium des Bureau
für die
Angelegenheiten Bosniens und der Herz

Präsident: G
P. C.

226/1884 ddo. 27. Oktob.
Pr. pr. 1. Oktober
Landverzeijung Sarajewo J.
1275 us. betreffend ein
I
Zyklus der Schesch- ul
Islam in Cooped an den
Reis- ul Ulema in Sarajewo
wegen Konfirmierung neof.
unveräußter Handschriften
und Bücher.

E
G
L

~~Minister~~
Landverzeijung
H. J. J. Sarajewo
n. n. J. 1275
I
Zyklus der
in Sarajewo
Reis ul Ulema
betreffend Konfirmierung

Nalog Fon Appela sarajevskom muftiji za prikupljanje islamskih rukopisa i knjiga, njihov popis i konzerviranje